

Balassi, Grabowiecki és Báthori István**GÖMÖRI György**

Báthori István lengyel királyról számtalan vers született rövid országlása alatt és röviddel halála után. Ezekről a főleg latin nyelven írott, de lengyel és magyar nyelvű versekről már több helyen beszámoltam¹, és most ezt a tanulmányt egy negatív kijelentéssel kezdeném. Ugyanis nem maradt vers fenn Báthoriról sem Balassi Bálint, sem a lengyel Sebastian Grabowiecki (1543 körül–1607) tollából, jóllehet mindketten a lengyel király személyes ismerősei és szolgálói voltak. Ennek okaira később szeretnék kitérni, most csak azt vizsgálom meg, milyen volt a két (kizárólag anyanyelvén verselő) költő viszonya a hatalomhoz általában és „névre szólóan” somlyói Báthori Istvánhoz.

Mindenekelőtt hasonlóságot látunk a két költő Báthorihoz való viszonyában: mindkettő a negatív pólus felől mozdul el a pozitív felé, Balassi esetében talán még nagyobb hangsúllyal, mint a mindenkor udvarban szolgáló Grabowiecki esetében. A filológusok számára nem újdonság, mennyire ambivalens Balassi Bálint viszonya a hatalomhoz. Apja, a zólyomi főkapitány, még a királyi Magyarország egyik legfontosabb embere, akinek ugyan árulás gyanúja miatt egyszer el kell menekülnie Lengyelországba, de aki magyar–lengyel birtokos főúr, a Habsburgok és a lengyel korona alattvalója. Balassi János, alighanem részben azért, hogy a császár iránti hűségét bizonyítsa, 1575 tavaszán elengedi fiát egy olyan, legalábbis kétes kimenetelű vállalkozásba, mint amilyen a Bekes Gáspár-féle expedíció volt. Ez a törvényesen megválasztott erdélyi fejedelem elleni hadjárat, mint tudjuk, Kerelószentpálnál a Bekes-pártiak súlyos vereségével és Balassi Bálint foglyul ejtésével végződött. Ezek után azonban hiába kérte ki az ifjú foglyot a szultán Báthori Istvántól, a fejedelem ezt a

¹ Utoljára: Gömöri 1999, 87–107.

kérést különböző okokra hivatkozva kerek perec megtagadta.² Ez annál is figyelemreméltóbb, mivel a szultánnak adott válasz még minden bizonynyal 1575 december közepe *előtt* íródott, tehát akkor, amikor a lengyel rendek még nem választották meg királlyá Báthorit.

Nem tudni, mennyire volt Bekes-hívó és Báthori-ellenes Balassi a támadás előtt, de a töröktől való megoltalmazása és az a kitüntető engedmény, hogy elkísérhette a krakkói koronázásra az új lengyel királyt, egész életére kiható nyomot hagyott az akkor még csak huszonnégy éves fiatalemberben. Balassi nemcsak hogy Krakkóba, de a királlyal dacoló Gdańsk alá is a királlyal vonulhatott, s mint azt már Eckhardt megjegyzte,³ lehet, hogy Bornemisza János kapitány csapatában részt vett a danckaiakkal folytatott harcokban, bár nevét egyetlen korabeli írásos forrás sem említi. Innen tért vissza apja halála után 1577-ben, amikor lengyel barátai együtt lovagoltak vele Danckától Malborkig, „hét mélyföldig”,⁴ s emiatt felejtkezett el Jan Kostka feleségének Mária hűgához küldendő leveléről.⁵ Balassi Bálint tehát egy Báthori Istvántól kapott menlevéllel tért vissza a királyi Magyarországra, s mivel a lengyel trón másik várományosa éppen ssggel Miksa császár volt, a hazatérőnek bizony hosszan kellett otthon magyarázkodnia arról, mit is csinált Lengyelországban.

Úgy tűnik tehát, Bécs nem múló gyanakvása készítette Balassit 1578-ban hűségesküjének letételére. Figyeljük a latinból fordított szöveget: „esküszöm az élő Istenre... hogy Ó cs. és Kir. Fenségéhez... mindenben hű és engedelmes leszek, felmondva ténylegesen minden szerződést és ígéretet, melyet Lengyelországban vagy másutt, vagy akárhol akárkivel kötöttem volna. Őfelsége barátait barátainnak, ellenségeit ellenségeimnek tekintem.”⁶ A lengyel trónkövetelő Miksa ekkor ugyan már nem él, de Rudolf császár egyáltalán nem biztos abban, hogy a magyarországi főurak megmaradnak hűségén, és nem pártolnak át az új lengyel királyhoz. Zabolátlan természete és zavaros nőügyei mellett lehetséges, hogy ezért nem jut később sem az egri hadnagy kapitánysághoz, vagy állami tisztséghez a királyi Magyarországon. Gyanítható, hogy a hűségeskü után sem lesz eléggé megbízható híve a császárnak.

Vagy ha a császárt mint a központi hatalom letéteményesét tiszteli is, hozzá intézett beadványaiban alázatos hangot üt meg, ez nem mindig érvé-

² Balassi 1974, 258–59.

³ Eckhardt 1951, 314.

⁴ Balassi 1974, 264.

⁵ Uo.

⁶ Balassi 1974, 281.

nyes a nála alacsonyabb tisztségviselők esetében. Egy birtokvita kapcsán Balassi Bálint sértő hangon ír – igaz, már Lengyelországból, 1589 őszén! – Ernő főhercegnek, azzal fenyegetőzik, hogy ha nem kap kielégítő választ, ügyét az országgyűlés elé terjeszti!⁷ A levelet öccse nevében is aláírja, s később szegény Ferencnek külön kell mentegetőznie a „dühös kérvényirat” miatt, ami érthető módon kihozta sodrából a Habsburg főherceget.⁸

Jóllehet peres ügyeire Balassi Bálint csak Bécsben találhat orvoslást, a fennmaradt iratok alapján azt mondhatjuk: egyetlen igazi hatalmi tekintély van számára, és az a lengyel király. Őt már 1577-es, nagybátyjához írt levelében úgy emlegeti, mint „mansuetus fejedelmet, jó urát,”⁹ s akit 1585. október 3-án jegyzett végrendeletében felesége, Dobó Krisztina „főtutorául” rendel.¹⁰ Mindenekelőtt hivatkozik apjának fiatalkori barátságára Báthori Istvánnal, majd így folytatja: „és a minemő jóakarattal Ő Felsége öcsém által mutatta magát hozzám lenni, bizonyítsa meg azt az szegín gyámoltalan árvához, az én feleségemhez és intercedáljon Ő Felségénél császárunknál mellette...”¹¹ Mivel egy másik levélből arról értesülünk, hogy Balassi Ferenc „a lengyel nyelvben igen jártas,”¹² bár feltételezhetjük, hogy azt már gyermekkorában, apjának lengyelországi tartózkodása idején megtanulta, nem lehetetlen, hogy nürnbergi tanulása után Ferenc még hosszabb időt töltött lengyel földön, és onnan csak később tért haza Báthori István ajánlólevelével. Az imént idézett szövegből ugyanis úgy tesz, egyszer már 1585 előtt a lengyel király közbenjárt Balassi Ferenc érdekében a császárnál. Ugyanakkor nem tudunk róla, hogy Ferencnek a Bálintéhoz hasonló hűségesküt kellett volna tennie, vagy hogy 1589 előtt Bálint botrányai bármiben is hátráltatták volna katonai karrierjét.

Báthori István 1586 decemberében elhunyt Grodnóban, de segítő szelleme továbbra is működött Balassi Bálint életében – gondoljunk csak a készülő török háborúba való meghívásra, amit Wesselényi Ferenc, Báthori István kamarása, és Báthori András kardinális, a király unokaöccse intéztek az egi hadnagyhoz. Balassi azonban nem írt verset Báthoriról, vagy Báthorihoz, mivel névre szóló verssel (a nevet akrosztikonba rejtve) kizárólag hölgyeket szerencsételtett. Kivétel a Balassa-kódex „Báthori” akrosztikonos verse, amelynek szerzősége még ma sem tisztázott, csak az

⁷ Balassi 1974, 405.

⁸ Uo. 406.

⁹ Balassi 1974, 162.

¹⁰ Balassi 1974, 358.

¹¹ Uo.

¹² Balassi 1974, 409.

látszik biztosnak, hogy azt nem ecsedi Báthori István írta¹³ és nem is hozzá írták, hanem talán Báthori Andrásához. Ami pedig somlyói Báthori Istvánt illeti, őt a *Szép magyar Comoedia* szerzője külön azért is tisztelhetette, mert Mátyás királyhoz, Cortezhez és Schwendi Lázárhoz hasonlóan ő sem irtózott „az jó s bölcs tudomántól”,¹⁴ vagyis a lengyel királyt abban, hogy jó hadvezér és igazságos uralkodó legyen, műveltsége csak segítette.

Sebastian Grabowiecki életrajzában sokkal több a fehér folt, mint Balassiéban. Nem tudjuk biztosan, hogy Balassihoz hasonlóan ő is protestánsnak született-e, s később lett-e konvertitává; mindenesetre külföldön tanult, egy protestáns német egyetemen (1559-ben) és Itáliában, s feltételezik, hogy itt már első dokumentált utazása előtt (1578) megfordult.¹⁵ Egyetlen verseskötete, a több mint 200 versből álló, kétrészes *Setnik rymów duchownych* (Száz spirituális vers), 1590-ben jelent meg Krakkóban. Grabowiecki jobban tudott olaszul, mint Balassi, és számos verse olasz hatást mutat, különösen Gabriele Fiamma és Bernardo Tasso hatottak rá, jóllehet nem egy esetben költeménye vagy a Szentírás szövegének, vagy Marcin Laterna imádságainak verses parafrázisa. Mielőtt azonban megpróbálnánk jellemezni Grabowiecki költészetét,¹⁶ szólnunk kell ennek a Balassinál sokkal mélyebben katolikus költőnek a hatalomhoz való viszonyáról.

Sebastian Grabowiecki már szolgált Zygmunt August király udvarában, s itt vette feleségül Katarzyna Czerminskát, Jagello Anna udvarhölgyét. A király halála, pontosabban a Henry Valois szökése után beállott második interregnum során több levélben informálta Miksa császárt a lengyelországi helyzetről. Ezekből a levelekből, amelyek szövegét Wierzbowski már a századfordulón közzétette,¹⁷ valósággal árad a Báthori Istvánnal szembeni bizalmatlanság és előítélet. Grabowiecki szerint Miksának sokkal több párthíve van, mint Báthorinak, és nem hiszi, hogy ez az „akarnok” valaha is törvényes király lehetne Lengyelországban. Ehhez képest 1580 áprilisában Grabowieckivel már mint királyi titkárral találkoztunk.¹⁸ Szemmel láthatóan megváltoztatta véleményét Báthorit illetően, különösen az után, hogy Miksa halálát követően mind a Vatikán, mind a

¹³ Vö. Gömöri 1999, 27.

¹⁴ Balassi 1974, 175.

¹⁵ Hanusiewicz 1994, 197.

¹⁶ Ami Sep-Szarzynski mellett a „kora barokk” fejezetben szerepel Czeslaw Hernasnál csakúgy, mint más újabb lengyel irodalomtörténetekben, vö. Hernas 1973, 29.

¹⁷ Wierzbowski 1900, 211.

¹⁸ Literatura Polska 1984, 323.

császári udvar elfogadta a volt „erdélyi vajdát” törvényes lengyel királynak. Bár a Habsburgok cselekvési képességében már 1576-ban csalódott, Grabowiecki, aki mindig is tiszteletben tartotta a legalitást, nem szakította meg ugyan a kapcsolatot Ferdinánd főherceggel, akit 1585-ben meglátogatott Innsbruckban,¹⁹ és 1581-ben Bécsben járt, alighanem diplomáciai feladattal,²⁰ ám úgy tetszik, már 1578-tól aktív támogatója lett Báthori politikájának. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a török által támogatott Báthori trónra lépését sokan nem nézték jó szemmel: a kor nagy költője, Jan Kochanowski sem tartozott kezdetben párthívei közé, Dudith áskálódott ellene, Krzysztof Warszewicki, későbbi Báthori-eulógiák szerzője pedig a császárnak írt latin emlékiratában 1576-ban még hosszan ecsetelte Báthori István megválasztásának veszélyeit.²¹

Sebastian Grabowiecki lassan megtanulta tisztelni az anarchiára hajlamos lengyel nemességet kordában tartó, s az orosz cárt több hadjáratban megleckéztető, erőskezű királyt. Arra is rájött, hogy „Stefanus” több hasznot hajt a katolikus egyháznak azzal, hogy a jezsuita iskolákat támogatja, ahelyett, hogy a protestánsokat üldöznék. Különbösen felesége halála után²² Grabowiecki egyre inkább visszavonult a közéletől, és talán már Báthori halála előtt pappá szentelték, sőt 1592-ben a bledzewi cisztercita kolostor apátjaként említik.²³ Ez már a *Setnik* megjelenése után volt, amelynek darabjairól elmondhatjuk, hogy egy aszkétikus, a világtól elforduló, részben önostorozó katolicizmus jegyében íródtak, s így joggal tekinthetők a barokk egyik előfutárának.

Balassihoz hasonlóan Grabowiecki sem írt verset Báthorihoz – igaz, máshoz sem. Egy utalás mégis van arra, hogy István király tízéves uralkodása a lengyel költő szerint is a lengyel történelem fényesebb lapjai közé tartozik: egyik versének (a XLI: 41-es számúnak, ami Hernas felosztásában a „bűnbánó” hangvételűekhez számítható) Grabowiecki az „Interregnum Stephani” alcímet adja. A vers ezekkel a szavakkal kezdődik: „Rozerwales nas i odrzucil, Panie; / Rozgniewales sie, stad placz i narzekanie.”²⁴ Grabowiecki itt nyilván a Báthori halálát követő eseményekre

¹⁹ Nowy Korbut 1964, 230.

²⁰ Gömöri 1999, 689.

²¹ Warszewicki 1874, 215.

²² Amit a Literatura Polska, Przewodnik Encyklopedyczny (Tom I. 1985, 323.) 1584-re tesz.

²³ LP, uo.

²⁴ Szétszakítottál és eltaszítottál, Uram / Haragod miatt sírunk és panaszkodunk. Grabowiecki 1893, 44.

gondol, amikor a Habsburg-trónkövetelő csapatai Krakkót ostromolták, majd döntő vereséget szenvedtek Byczynánál – vagyis a helyzet Waza Zsigmond megkoronázásáig szinte „polgárháborús” tűnhetett. Mivel Grabowiecki ennek az interregnumnak az idején is Habsburg-párti volt, s pártja ezúttal is vereséget szenvedett, meglehet, ez is hozzájárult teljes elfordulásához „e bűnös világtól”.

Nem célunk Balassi Bálint és Sebastian Grabowiecki költészetének teljes összehasonlítása, inkább az érdekelne, milyen módon kezelik a hatalom kérdését verseikben. Ebből a szempontból fontosak a tematikai keretek: Balassinál gyakorlatilag két (vagy ha a konvencionális felosztást követjük, három) főbb csoportot találunk: az istenes, illetve a szerelmes, valamint a természetdicsérő-vitézi versekét. Ezen belül a hatalom lehet metafizikai, de valóságban átélt (Isten), illetve mitologizált és a valóságból mindig az invenció felé nyitott, vagyis képzelt autoritás (Cupido–Venus, illetve maga az imádott asszony: Júlia). Bár a Célia-versekben Balassi már manierista elemeket használ képalkotásában, világa a késő reneszánsz értékrendszeréből fakad – innen szerelmi és vallásos költészetének gyakran hasonló terminológiája, amire Klaniczay Tibor már régen felhívta a figyelmet.²⁵ Így lehet Júlia „istenasszony”, a költő az imádott lény „rabja” és a szerelem olyan forró, mint a „pokol tüze”; mindez nem teremt ellentmondást Balassiban, amikor a zsidó–keresztény Istenhez intéz töredelmes és őszintén érzett segélykérő fohászt. A szerelmi fohász költői konvenció; a bűnbánat az egyén lelkéből tör fel és csak kifejezőmódjában használ a poéta konvencionális utalásrendszert.

Grabowieckinél semmilyen utalás sem történik földi hatalmasságokra: az egyén szinte teljes izolációban medítál bűneiről, illetve Isten fenségéről és remélt irgalmasságáról. Mint azt egy újabb lengyel kritikus mondja, Grabowiecki lírája „az anyagi lét alárendeltségét dokumentálja az érzékek-fölötti jelenségekkel szemben.”²⁶ A szerelem, amennyiben létezik, csakis Isten imádata lehet; a földi szerelem pedig (ha az érzékeken keresztül manifesztálódik) alighanem csak a „múlt bűnei” címszó alatt kaphat helyet. Igaz, Grabowieckire is hatottak Dávid zsoltárai, de míg Balassi szívesen helyezi magát a bibliai Dávid szerepébe, Grabowiecki csak Jézushoz, „Dávid fiához” fohászkodik irgalomért,²⁷ eszébe sem jut, hogy magát akár a 'miles Christianus', akár az ellenségtől szorongatott király helyébe képzelje. Vagyis míg Balassi Isten-képe dinamikus, és maga az

²⁵ Klaniczay 1964, 462.

²⁶ Golinski 1997, 159.

²⁷ Grabowiecki 1893, 108–109.

Úr gyakran „közös érdekre” hivatkozva személyes vitára kihívható, Grabowiecki Istene statikus, nehezen elérhető és csupán irgalmassága az, ami miatt a hívőnek szeretnie kell a Seregek Istenét. A lengyel költő Istene abszolút uralkodóra emlékeztet, akihez ugyan lehet folyamodni, de aki előtt jelentéktelenné zsugorodik a születésétől fogva bűnökkel terhelt halandó. Ezért Grabowiecki költészete jobban beleillik abba a tridenti zsinat utáni ellenreformációs szellemi vonulatba, amely Lengyelországban is tért hódít (lásd Sep Szarzynski és Grochowski költészetét), mint a Balassié. Függetlenül az 1589 utáni nagy vallásos versektől, Balassit, akinek Istenre alkalmazott jelzői között a „kegyelmes” mellett még a „jó” dominál (9, illetve 8 előfordulás) és olykor az „édes” is feltűnik, inkább a világi öröme, mint az üdvözülés esélyei érdeklik. Júliában csalódott, Céliának búcsút mondott, de még mindig akad életében egy Fulvia, akinek „tűzén” meg lehet gerjedni.

Végül egy kérdés: ismerhette-e Balassi Bálint Sebastian Grabowieckit? Elvben igen, mivel 1589-ben az akkor már pappá szentelt Grabowiecki fia, Samuel a braunsbergi jezsuitáknál tanult, s tudjuk, itt Balassi is megfordult, s alighanem hosszabban időzött. Ennek azonban nincs különösebb jelentősége, mivel a két költő esztétikája és világképe közt még nagyobb a távolság, mint ami Balassit más lengyel kortársától elválasztja. Így hát csak két dologban egyezhettek volna meg, ha történetesen találkoznak: a bibliai Dávid király, illetve a megboldogult uralkodó, somlyói Báthori István tiszteletében.

Irodalom

- Balassi Bálint összes művei és Szép Magyar Comoediája. Bp., 1974.
 Eckhardt Sándor (szerk.): Balassi Bálint összes művei I. Bp., 1951.
 Golinski, Janusz K.: Okolice trwogi. Bydgoszcz, 1997.
 Gömöri György: A bujdosó Balassitól a meggyászolt Zrínyi Miklósig. Bp., 1999.
 Grabowiecki Sebastian: Setnik rymów duchownych. Kraków, 1893.
 Hernas, Czesław: Barok. Ossolineum. Wrocław et al. 1973.
 Hanusiewicz, Mirosława: Świat podzielony. O poezji Sebastiana Grabowieckiego. Lublin, 1994.
 Klaniczay Tibor (szerk.): A magyar irodalom története I. Bp., 1964.
 Literatura polska. Przewodnik encyklopedyczny. T. I. A–M, PWN. Warsaw, 1984.

- Nowy Korbut. Pismiennictwo staropolskie. ed. Roman Pollak, Hasła osobowe, A–M, PIW. Warsaw, 1964.
- Warszewicki, Krzysztof: „Memoryal K. Warszewickiego do Cesarza”. In: Rozprawy... wydziału filologicznego Akademii Umiejetnosci. Tom I. Kraków, 1874.
- Wierzbowski, T. (ed.): Materiały do dziejów pismiennictwa polskiego. T. I. Warsaw, 1900.